

Bir “Göçmen” ve Bir “Yerli”: Özdamar ve Tanpınar’da Vatan Kavramı An “Immigrant” and a “Native”: The Concept of Homeland for Ozdamar and Tanpınar

Dursun KARAKAYA*

Öz

Bu çalışmada; iki Türk yazarın, eserlerinde ve benliklerinde oluşturdukları “vatan” kavramı ele alınmıştır. İlk yazar olarak Almanya’da yaşayan ve Almanca yazan Emine Sevgi Özdamar, ikinci yazar olarak ise Ahmet Hamdi Tanpınar seçilmiştir. 1901 yılında doğan, ilk gençlik yılları savaş içinde geçen ve yeni kurulan bir ülkenin ilk aydınlarından olan Ahmet Hamdi Tanpınar ile 1946 yılında 2. Dünya Savaşı’nın hemen ardından doğup ülkesindeki kaos ortamını yaşayan, göz altına alınan ve 19 yaşında Almanya’ya giden Emine Sevgi Özdamar için vatan ne anlam ifade etmektedir? Yazarların “Der Hof im Spiegel” ve “Beş Şehir” adlı eserlerinde bu kavramın (vatanın) onlar için ne anlama geldiği araştırılırken, aralarındaki kuşak ve üslup farklılıkları, kimliklerini ve bakış açılarını oluşturan etkenler dikkate alınmıştır. Tüm bu etkenler ışığında Özdamar ve Tanpınar’ın, vatan kavramını nasıl algıladıkları açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Ahmet Hamdi Tanpınar, Emine Sevgi Özdamar, vatan kavramı, göçmen edebiyatı.

Abstract

The concept of "homeland" created by two Turkish authors in their works and identities is discussed in this study. Emine Sevgi Özdamar, who lives in Germany and writes in German, was chosen as the first author and Ahmet Hamdi Tanpınar as the second. Ahmet Hamdi Tanpınar was born in 1901 and his young adult years collided with the war. He was one of the first intellectuals of a newly founded country. Emine Sevgi Özdamar was born in 1946 right after the Second World War and lived in chaos in her country. She was detained and went to Germany at the age of 19. What does the homeland mean for Tanpınar and Özdamar? "Der Hof im Spiegel" and "Beş Şehir" from these authors were examined in the study. While examining what homeland means for them, the factors that form their generation and stylistic differences, their identities and perspectives are taken into consideration. Taking all these factors into consideration, how Özdamar and Tanpınar perceive the concept of “homeland” has been discussed.

Keywords: Ahmet Hamdi Tanpınar, Emine Sevgi Özdamar, homeland, immigrant literature.

* Öğr. Görevlisi, Anadolu Üniversitesi, YDYO, E-posta: dursunkarakaya@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0958-6859

Giriş

Almanya’da Alman asıllı olmayanların yürüttüğü edebi etkinliğe; *Migrantenliteratur*¹ yani Göçmen Edebiyatı denilmektedir. Almanya’da bu edebiyatın üç döneminden bahsedilebilir: 1970-1980 yılları arasında, göçmenlerin yaşadıkları sıkıntı ve zorlukların konu edinildiği birinci dönem, 1990’lı yıllardaki, gidenlerin artık “Almanya’ya uyum sağlamış ve ilk dönemde olduğundan farklı olarak eserlerinde yabancı bir yerde bulunmanın beraberinde getirdiği yaşadıkları ‘kültür şoku’ konusun[unun] (Zengin 2010, s. 341) ele alındığı ikinci dönem ve 90’lı yılların ortalarından günümüze kadar olan, “konuk işçi edebiyatı” ya da “göçmen edebiyatı” kalıplarının dışına çıkan, yazarın artık kendi kültürünün temsilcisi olarak görülmediği üçüncü dönem. İlk iki dönemde ana temalar “vatanını kaybetme” ve “kültür şoku” iken; üçüncü dönem, tamamen farklı, yeni bir şey üretildiği ne Alman ne de Türk kültürünün ön plana çıktığı bir ‘üçüncü boyuttur’ (Zengin, 2010, s. 342).

Bu sıralamada, Emine Sevgi Özdamar göçmen edebiyatının üçüncü dönem yazarları arasında yer alır. Ancak onu söz edilen üçüncü dönemin diğer yazarlarından ayıran ve inceleme konusu olarak seçilmesinin nedeni olan özelliği, Anne-babasının değil kendisinin sonradan Almanya’ya gitmiş ve yerleşmiş olmasıdır.

Bu çalışmada üzerinde durulacak konu olan vatan kavramının, Almanya’da hiç tanıdığı yokken ve Almanca bilmeden, oraya gidip toplamda 8 yıl kaldıktan sonra Almanca bir tiyatro eseri² yazıp sergileyebilecek kadar entegre olabilen Emine Sevgi Özdamar ve doğduğu topraklardan kısa süreli seyahatler dışında ayrılmamış ve orayı yurt bilmiş bir yazar olan Ahmet Hamdi Tanpınar için ne anlama geldiği eserlerinde incelenmiştir. Kişisel tercihleri sonucunda Almanya’da yaşamaya karar veren ve eserlerinde dil olarak Almancayı tercih eden bir yazar olan Emine Sevgi Özdamar’ın en çok karşılaştığı sorulardan biridir kendisini nereye ait hissettiği. Peki her iki yazar için de aidiyet hissini ortaya çıkaran şey nedir? Göçmen edebiyatı diye sınıflandırılan eserler yazarın yaşadığı ülkenin edebi külliyatına mı, yoksa geldiği ülkenin edebiyatına mı dahildir? Belki de “bir edebiyat eserinin milliyeti var mıdır?” (Topçu, 2009, s.729) sorusu yerine sorulması gereken asıl soru; bu sorunun cevabına götüren daha özel bir soru: Yazarın vatanı eserin de vatanı mıdır? sorusu olmalıdır. Biri “göçmen” biri “yerli” iki yazarımızı kendilerini hangi sebeplerden kaynaklanan nasıl bir aidiyet duygusuyla, nereye, hangi vatana ait hissettikleri konusunda incelediğimizde yukardaki soruların cevabını bir nebze olsun verebilmiş olacağız.

Emine Sevgi Özdamar ve Der Hof im Spiegel’de Vatan

E. Sevgi Özdamar 1946 yılında Malatya’da doğmuştur. İlk olarak 1965’te Berlin’de televizyon lambası üreten bir fabrikada işçi olarak bulunur. “Almanya’ya geliş nedeni olarak annesiyle olan anlaşmazlığını gerekçe gösterir. 1967-70 yılları arasında İstanbul’da tiyatro eğitimi alır” (Ekiz, 2006, s.58) 1976’da Almanya’ya tekrar gittiğinde Brecht’in öğrencilerinden Benno Besson’un yanına gider ve şöyle der: “Herr Besson, ich bin gekommen, um von Ihnen das Brecht-System zu lernen” (Özdamar, 2001, s.129). Bunun üzerine de Berlin Volksbühne’de oyunculuk yapmaya başlar. Berlin’den sonra değişik Avrupa şehirlerinin tiyatrolarında görev alır. Aynı zamanda rejisiyle de ilgilenen Özdamar, pek çok tiyatro ve filmde rol alır, oyun yazarlığının yanı sıra kendi oyunlarını da sahneler.

Otobiyografik romanı “Das Leben ist eine Karawanserei hat zwei Türen – aus einer kam ich rein aus der anderen ging ich raus.” (Hayat Bir Kervansaray İki Kapılı- Birinden Girdim, Diğerinden Çıktım.) ile 1991 yılında Ingeborg Bachmann, 1992’de Walter Hasenclever, 1999’da Adalbert von Chamisso ödülleri almıştır (Krş. Ekiz 2006, s.58).

Der Hof im Spiegel adlı eserinde kendi yaşadıklarını ve tanık olduğu hikayeleri, olağanüstü bir gözlem gücü ve harika bir ifade yeteneği ile anlatan yazar, kitabın daha ilk sayfasında Almanya’da yaşarken komşusunun dikiş makinesinin sesiyle Türkiye’deki, İstanbul’daki annesini hatırlamak için bahane ararcasına düşüncelere kapılıp ona olan özlemini belli ediyor:

¹ Aynı kavram için “Gastarbeiterliteratur” ve “Ausländerliteratur” gibi terimler de kullanılmaktadır.

² Schwarzauge in Deutschland” (Karagöz Almanya’da) (1982)

Der junge Mann nähte oben an einer Nähmaschine schöne Kostüme für sich und für Herrn Volker. Durch das Rattern der Nähmaschine zitterte der Holzboden von Herrn Volker, und meine Decke zitterte mit. Und durch die zitternde Decke fingen auch die Teller, die übereinander im Küchenschrank standen an zu zittern. Wenn er eine Pause machte, dachte ich, jetzt reißt er den Faden mit seinen Zähnen zwischen dem fertig genähten Stoff und der Nähmaschinennadel ab. So hatte es meine Mutter immer gemacht, als ich ein Kind war. Ein paar Fäden hingen immer an ihren Haaren herab, sie legte ihre rechte Gesichtshälfte auf die Nähmaschine, vor die Nähmaschinennadel, und riß den Faden mit ihren Zähnen ab, der den Stoff und die Nähmaschinennadel verband. (Özdamar, 2001, s.11).

Sehnsucht: Sucht nach Sehnen, Can³, es gibt in keiner Sprache so ein Kräftiges Wort. Sucht nach Sehnen. Sehnsucht (Özdamar, 2001, s. 42).

[Üst kattaki genç adam bir dikiş makinasında kendisi ve Bay Volker için güzel kıyefetler dikiyordu. Makinanın sarsıntılarıyla Bay Volker'in ahşap zemini ve onunla birlikte benim yorganım da titriyordu. Ve yorganla birlikte de mutfak dolabının içinde üstüste duran tabaklar da titremeye başlamıştı. Genç adam mola verdiğinde, şimdi dikilmiş kumaşla makinenin iğnesi arasındaki ipliği dişleriyle koparıyordu diye düşündüm. Ben çocukken annem hep böyle yapardı. Birkaç parça iplik saçlarına yapışıp kalırdı, yüzünün sağ yanını dikiş makinasına, iğnenin önüne yerleştirir, dişleriyle iğne ile kumaşı birbirine bağlayan ipliği koparırdı (Özdamar, 2001, s.11).

Göreslemek: Görmeyi özlemek, hiçbir dilde böyle güçlü bir kelime yoktur, Can. Görmeyi özlemek. Göreslemek (Özdamar, 2001, s. 42).]

Benzer şekilde, annesinin ölümünden sonra, büyüdüğü şehir olan anılarındaki İstanbul'a dönüşü sırasındaki hayalleri;

Ich saß im Flugzeug und handelte im Himmel mit dem Tod. 'Wenn ich in İstanbul ankomme, wird meine Mutter mir die Tür aufmachen, das Zimmer wird nach den kochenden, gefüllten Weinblättern riechen, die ich liebe.' Als ich in İstanbul in der steilen Gasse aus dem Taxi ausstieg, bewegten sich oben an ihrem Fenster die Vorgänge durch die Wind vom Marmarameer (Özdamar, 2001, s. 13).

[Uçakta oturmuş ölümle gökyüzünde pazarlık ediyorum. 'İstanbul'a vardığımda kapıyı annem açacak, odayı pişen yaprak sarmasının kokusu kaplamış olacak.' İstanbul'da dik yokuşlu sokakta taksiden indiğimde yukardaki penceresinin perdeleri Marmara Denizi'nden gelen rüzgarla savruluyordu (Özdamar, 2001, s. 13).]

Yine annesinin ve babasının ölümünden sonra İstanbul'a tekrar gittiğinde taksi şoförüyle konuşurken söylediği şu cümle yazarın kültürel kimliğini ve mekansal bağımlılıklarını ortaya koyan etkenlerin anlaşılması açısından önemlidir:

Ich wollte zu einer Freundin, ich hatte keinen Vater, keine Mutter mehr, zu denen ich als erstes hätte fahren können (Özdamar, 2001, s. 71).

[Bir arkadaşıma gitmek istedim, artık öncelikle gitmek isteyebileceğim ne bir babam ne de bir annem vardı (Özdamar, 2001, s. 71).]

Anne, baba ve arkadaşına karşı duyulan sevgi, onlardan uzaktayken hissedilen özlem, yokluklarında duyulan acı "Vatan/Heimat" kavramının yazar için coğrafi bir konumdan ibaret olmadığını ilk ipuçlarıdır. Vatan onun için de göçmen edebiyatının önemli yazarlarından Yüksel Pazarkaya için olduğu gibi; insanın düşünce, duygu ve algılamasıyla ilintilidir. Pazarkaya (2006, s. 40) bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

Ich suche die Heimat nicht in einer Landschaft, an einem Ort, in einer Stadt, in einem Land, auf einem Kontinent. Ich suche und orte sie in mir, am Sitz meiner Befindlichkeiten, meiner Empfindungen und Wahrnehmungen, meines Gefühls und Gemüts, meines Geistes und Verstandes. (...) Heimat ist dort, wo der Mensch Freunde hat, wo er Freunde, Sprache und Hoffnung hat. (...) Angst ist Fremde. Heimat ist Lebensfreude.

³ Can Yücel, Özdamar'ın "Can dostum" dediği, o hapse girdiğinde eşyle ve çocuklarıyla ilgilendiği şair arkadaşı.

[Vatanı bir manzarada, bir mekânda, bir şehirde, bir ülkede ya da bir kıtada aramıyorum. Onları duyarlılıklarımın, hislerimin, algılarımın, duygu ve düşüncelerimin, ruhumun ve bilincimin içinde arar ve bulurum. (...) İnsan nerede mutluluğa, arkadaşlara, dile ve umuda sahipse vatan orasıdır. (...) Korku gurbettir. Vatan yaşama sevinci.]

Onun için “Heimat” bir toprak parçası değil, bir sahiplik ve aitlik meselesidir. Bir sahiplik meselesidir, çünkü insan yaşadığı yerde onu oraya bağlayan bir şeyleri sahiplenmiştir. İnsanın gittiği yerde kendini, kendi evinde hissetmesini sağlayacak şeyler aramasıdır. Kendisine bir merkez belirleyip onu sahiplenmesidir, onun etrafındakilere yavaş yavaş alışması... Yazar bu durumu “persönliche Stadt” kavramını kullanarak açıklamış ve kitabın farklı bölümlerinde sıklıkla kullanmıştır:

Ein Freund in Paris, der an der Uni als Professor für Urbanistik arbeitete, kam nach Hause, gab seiner Frau und mir zwei leere Blätter und sagte: “Ich habe Heute einem meiner Schüler erfahren, was er für seine Doktorarbeit macht: Er verteilt in Paris an viele Menschen Blättern und bittet sie: ‘Zeichnen Sie Ihren Persönlichen Parisstadtplan.’ Alle Zeichnungen waren ganz verschieden voneinander. Jeder hat in einer Stadt seine persönliche Stadt.” Seine Frau und ich zeichneten auf dem Papier die Orte, die für und Paris bedeuteten. Auch diese waren sehr unterschiedlich (Özdamar, 2001, s. 17).

[Kentsel çalışmalar alanında profesör olan bir arkadaşım bir gün Paris’te eve geldi, karısına ve bana iki boş kâğıt verdi ve “Bugün bir öğrencimden öğrendim, doktora tezi için yaptığı çalışma: Paris’te pek çok insana boş kağıtlar dağıtıp, onlardan ‘kişisel Paris şehir planını çizmelerini’ istiyor’. Tüm çizimler birbirinden oldukça farklı. Herkesin şehrin içinde kendi kişisel şehri var.” Karısı da ben de kağıtlara bizim için Paris demek olan yerleri çizdik. Bunlar da birbirinden oldukça farklıydı (Özdamar, 2001, s. 17).]

Bir dergi için yazı yazmak üzere bir süreliğine gittiği Amsterdam’da, bir kafede, dükkânın önünde kaldırımında duran sandalyeyi sahiplenip, kendisini şehre o şekilde adapte edebilmesi:

Ich stand auf, ging herum und kam nach einer halben Stunde wieder zum Cafe zurück und schaute auf den Stuhl, auf dem ich gesessen hatte. Er war leer. Aber dem anderen saß ein einsamer Mann. Noch einmal lief ich für eine halbe Stunde in die Stadt und kam wieder zurück zu diesem Cafe. Beide Stühle waren leer. Dieser Stuhl wurde ein Teil meines persönlichen Stadtplans (Özdamar, 2001, s. 85).

[Kalktım, etrafta dolaştım ve yarım saat sonra kafeye dönüp demin oturduğum sandalyeye baktım. Boştu. Ama diğerinde bir adam tek başına oturuyordu. Bir yarım saat daha şehre gidip tekrar bu kafeye döndüm. Her iki sandalye de boştu. Bu sandalye benim kişisel şehir planımın bir parçası oluvermişti (Özdamar, 2001, s. 85).]

Ya da Düsseldorf’ta, kafasında şehri ona ait yapan mekanlar belirlemesidir onun için Heimat:

Auch diese Brücken sind ein Teil meines Persönlichen Stadtplans, wie auch Heinrich Heines Geburtshaus, das Bambi-Kino und der Hauptbahnhof (Özdamar, 2001, s. 21).

[Tıpkı Heinrich Heine Evi, Bambi Sineması ya da Merkez Tren İstasyonu gibi bu köprüler de benim kişisel şehir planımın birer parçasıydılar (Özdamar, 2001, s. 21).]

Bir aitlik meselesidir, çünkü birinin bir ülkeyi vatan bellemesi için, sahip olduğu bir aidiyet duygusuyla o ülkenin kimliğini benimsemesi veya taşıması gereklidir. Bu somut bir kanıtı olabilecek bir aidiyet olgusudur. Bir pasaport, bir vatandaşlık belgesi bu aidiyetin somutlaşmış hali olabilir. Oysa Emine Sevgi Özdamar, kişinin herhangi bir kültürel ya da etnik grubun mensubu olmaksızın, daha doğrusu bunların dikkate alınmadığı bir dünyaya ait olmak istemiştir. Tıpkı Goethe’nin “Weltbürger” (dünya vatandaşı) kavramı ile kastettiği gibi bir aidiyeti benimsemiştir:

‘Ich werde auch den deutschen Paß beantragen, wenn es möglich ist, wegen meiner Kinder. Sie sind hier geboren. Aber wir sind alle nur Gast auf dieser Welt, keiner von uns wird in dieser Welt bleiben, wir werden alle gehen. Alle sind Fremde in dieser Welt, letztendlich. Ein Paß für alle ist am besten. Der Weltpaß...’ (Özdamar, 2001, s. 124).

[Mümkünse Alman pasaportu için de başvuracağım, çocuklarım yüzünden. Onlar burada doğdular. Ama bu dünyada hepimiz misafiriz, hiçbirimiz burada kalmayacak, hepimiz gideceğiz. Sonuçta bu dünyada herkes yabancı. En iyisi herkes için tek pasaport. Dünya pasaportu... (Özdamar, 2001, s. 124).]

Kendisini hiçbir ülkeye ait hissetmeyen Özdamar, Türk veya Alman sayılmanın kendisi için önemsiz olduğunu vurguluyor. Ve bir röportajında Can Yücel'in "Literatürün tek bir vatani vardır, o da dünyadır." sözünü hatırlatarak bu aidiyet hissinden ne kadar uzak olduğunu belirtiyor (Danışman, 2008). Onun bu bağımsızlığa düşkünlüğü, başkaları için de aynısını isteyen hoşgörüsü, aslında merhametli yetiştirildiği çocukluğuna dayanır. O daha çocukken, müteahhit babasının eve misafir olarak getirdiği inşaat işçilerini evin baş köşesine oturtmasından, eve gelen yardımcı kıza yardım etmesinden, neredeyse ikinci annesi gibi hatırladığı babaannesiyile yaptığı mezarlık ziyaretlerinden edindiği hoşgörü duygusudur bu. Bu duygu eserde tıpkı Lessing'in Nathan der Weise'sinde⁴ olduğu gibi çıkıyor karşımıza.

Ich liebte die Hagia Sofia, ihr Boden war uneben, und an den Mauern sah man Christusfresken ohne Kreuz, aus dem Minarett sang ein Muezzin den Ezan, und in der Nacht schien der Mond auf die Christus' Gesicht und auf das Gesicht des Muezzins (Özdamar, 2001, s. 69).

[Ayasofya'yı severdim, zemini eğriydi ve duvarlarında haçı olmayan Hristiyan freskleri vardı, minaresinden müezzin ezan okurdu ve ay ışığı geceleyin hem İsa'nın hem de müezzinin yüzüne vururdu (Özdamar, 2001, s. 69).]

Bu hoşgörü kendisini hiçbir coğrafi konuma ait hissetmemesinin sebebidir. Herhangi bir ulusal kimliği benimsemeyen, ancak herkes gibi, bir geçmişe ve kültürel bir kimliğe sahip olan yazar doğduğu yerden çok uzaklarda yaşamaktadır. Oysa annesi gibi yakın hissettiği babaannesiyile geçirdiği çocukluğunda, "gurbet" (Fremde) korkunun hâkim olduğu yeri ifade eden kötü bir imgedir.

Weißt du, Can, meine Großmutter hatte mir in İstanbul gesagt, schau nicht in der Nacht in den Spiegel, sonst wirst du in ein fremdes Land gehen. Damals war ich neun Jahre alt. Jetzt wohne ich nur im Spiegel. Ich spreche mit dir im Spiegel (Özdamar, 2001, s. 42).

[Biliyor musun Can, İstanbul'dayken büyükannem bana; gece aynaya bakma, yoksa gurbete gidersin derdi. O zamanlar dokuz yaşındaydım. Şimdi sadece aynada yaşıyorum. Seninle de aynada konuşuyorum (Özdamar, 2001, s. 42).]

Çocukluğunda edindiği bu olumsuz imgeye rağmen gençliğinde gurbete gitmeye karar vermiş ve hayatının geri kalanını orada geçirmiş olan yazar, halen Berlin'de yaşamaktadır. Ancak sevdiklerinden uzakta kendisini mutlu etmenin yollarını aramıştır. İki yere de ait olmadan ama ikisinden de kopmadan bir denge kurmayı denemiştir. Bir röportajında verdiği: "Şöyle bir fıkra vardır; iki kişi aşağıda duruyor, metrelerce yukarda biri denge kurmaya çalışarak ipin üzerinde yürümeye çalışıyor, aşağıda duranlardan biri öbürüne: 'bu tehlikeli işi yapmasına rağmen bu çok az para alıyor' diyor. Öteki de: 'eğer parayı düşünürse aşağıya düşer' diyor. Bu böyle bir şey, eğer ben de Türk yazar mıyım, Alman yazar mıyım diye düşünseydim kitap filan yazamazdım." (Danışman, 2008) cevabı; onun "iki arada olma" durumunu çoktan aştığının da bir göstergesidir. O "Vatan'ı"; duygu ve düşünceleriyle algılayıp mutlu olmayı başarabilmiş bir yazardır:

Ich war glücklich im Spiegel, weil ich so an mehreren Orten zur gleichen Zeit war. Meine Mutter, sechs Nonnen und ein Pfarrer, alle wohnten wir zusammen (Özdamar, 2001, s.31).

[Aynı anda pek çok yerde olabildiğim için aynada mutluydum. Annem, altı rahibe ve bir papaz hepimiz birlikte oturuyorduk (Özdamar, 2001, s.31).]

Bu dengeyi kendi benliğinde öylesine güzel kurmuştur ki, onun yazdığı tiyatro oyunlarını seyredenler bu durumu fark edebilirler. Bazen anlamakta zorlansalar da böyle bir dengenin varlığının farkındadırlar:

Manchmal werden Sie sich im Verlauf des Stückes fragen: Wo ist nun wo? Sind wir in der Türkei, oder Alamania? ... Vielleicht haben Sie einige Mühe, sich die Szenen zu gliedern, sie sind nicht logisch geordnet wie in den uns vertrauten Theaterstücken... (Özdamar, 2001, s. 52).

⁴ Bilge Nathan; Lessing'in haçlı seferleri dönemini ele alarak, üç ilahi dine mensup insanların bir toplum içinde barış içinde yaşayabileceği tezini öne sürdüğü, ana teması hoşgörü olan eseri.

[Bazen oyunun icrası sırasında kendinize soracaksınız: Mekân şimdi neresi? Türkiye’de miyiz, Alamanya’da mı? ...Belki de sahneleri yapılandırmakta zorluk çekiyorsunuz, aşına olduğumuz oyunlardaki gibi mantıklı düzenlenmemişler... (Özdamar, 2001, s. 52).]

Seyircilerin ve okuyucuların yalnızca tiyatro eserinde veya kitaplarında fark ettikleri bu durum aslında onun yaşamının ta kendisidir. Zaten onun için hayat bir tiyatro sahnesi, Theatrum Mundi⁵, yaptıkları sadece kendi hayatının daha belirgin şekilde ortaya konmasıdır. Bu dengeyi kitapta verilen iki bölümden de anlamak mümkün birincisi “mein Berlin” başlığı altında yer alan şu bölüm:

Ich dachte: Berlin hat neun Jahre auf mich gewartet. Es war, es wäre Berlin damals, als ich nach Istanbul zurückgegangen war, zu einem Foto erstartt, um auf mich zu warten – mit den langen, hohen Bäumen, mit der Gedächtniskirche, mit den zweistöckigen Busen, mit den Ekkneipen. Berliner Kindl, die Kreuze auf den Bierdeckeln. Mauern. Checkpoint Charlie. U-Bahn. S-Bahn. Kino Steinplatz. Abschied von Gestern. Alexander Kluge. Bockwurst. Das Brecht-Theater Berliner Ensemble. Arturo Ui. Kanäle. Pfaueninsel. Bahnhofspenner. Erbsensuppe. Einsame Frauen im Cafe Kranzler. Schwarzwälder Kirchtorte. Arbeiter aus anderen Ländern. Spaghetti. Griechen. Kümmeltürken. Cafe Käse. Telefon Tanz. Einschußlöcher an den Hauswänden. Kopfsteinpflaster. Currywurst. Am Wannsee auf die Sonne wartende weiße Körper. Polizeihunde. Scheinwerfer der Ost-Berliner Polizei... In Ost-Berliner zurückgebliebene Bahnhöfe, an denen die West-Berliner U-Bahn vorbeifährt, ohne anzuhalten... Schilder: ‘Achtung Sie verlassen den Amerikanischen Sektor.’, Jüdischer Friedhof in Ost-Berlin... (Özdamar, 2001, s.56).

[Berlin’in dokuz yıldır beni beklediğini düşündüm. Ben İstanbul’a döndüğümde Berlin bir fotoğraf karesi olup, uzun, yüksek ağaçlarıyla, Anıt Kilise’si ile, iki katlı otobüsleriyle, her köşe başındaki barlarıyla beni beklemek için donup kalırdı. Berliner Kindl marka bira, haç resimli bardak altlığı. Duvar. Charlie Kontrol Noktası. Metro. Tramvay. Steinplatz Sineması. Abschied von Gestern filmi. Filmin yönetmeni Alexander Kluge. Sosis ekmek. Brecht Tiyatrosu Berliner Ensemble. Oyun kahramanlarından Arturo Ui. Kanallar. Tavuskuşu Adası. Bezelye çorbası. Kranzler Cafe’deki yalnız kadınlar. Karaorman pastası. Başka ülkelerden işçiler. Spagetti. Yunanlar. Baharat kokan Türkler. Peynir Cafe. Bina duvarlarında mermi izleri. Arnavut kaldırımları. Currywurst. Wannsee kıyısında güneş bekleyen beyaz bedenler. Polis köpekleri. Doğu Berlin polisi farları... Batı Berlin metrosunu durmadan geçtiği Doğu Berlin durakları... ‘Dikkat Amerikan Sektöründen ayrılıyorsunuz!’ tabelası. Doğu Berlin’deki Yahudi mezarlığı... (Özdamar, 2001, s.56)]

İkincisi ise “mein İstanbul” başlıklı bölümde yer alan, Can Yücel’in Değişik adlı şiirinin ikinci kıtasına, “Burası gibi değil gideceğim memleket/Denizi ayrı deniz, Havası ayrı hava...” kısmına özenircesine yazdığı, bir başka sevdiğini belli ettiği İstanbul ile ilgili olan bölüm şu bölümdür:

Ich tauchte meine Hände ins Meer, um etwas Mondschein anzufassen, der Mond sah plötzlich aus wie in meiner Kindheit- als wohnte er immer nur hier, im İstanbuler Himmel, als liebte er nur İstanbul und polierte sich jeden Tag nur für diese Stadt (Özdamar, 2001, s. 76).

[Biraz ay ışığı yakalamak için elimi denize daldırdım, ay birden çocukluğumdaki gibi göründü sanki daima yalnızca burada, İstanbul’un göğünde oturmuş, sanki yalnız İstanbul’u sever, kendini her gün bu şehir için parlatmış gibi (Özdamar, 2001, s. 76).]

Kendisi aynı anda zihnen iki yerde de olabilmeyi başarmış olan yazar, bunu başaramayan, bu dengeyi kuramayan bir gurbetçinin “Karagöz Almanya’da” oyununun da kaynağı olan mektubundan da alıntı yapar eserinde:

Das Wort ‘Gastarbeiter’! Ich liebe dieses Wort, ich sehe vor mir immer zwei Personen, eine sitzt da als Gast, und die andere arbeitet. ... Er sagte: ‘Ein Arbeiter hat keine Heimat, wo die Arbeit ist, da ist die Heimat’ (Özdamar, 2001, s. 47).

⁵ Dünyanın tek seyircili (Tanrı) bir tiyatro sahnesi olduğunu, bu sahnede bütün insanların hayatlarının ise oynadıkları roller olduğunu ortaya atan edebi ve felsefi görüş.

[‘Misafir işçi’ kelimesi! Bu kelimeyi seviyorum, aklıma hep iki kişi geliyor: Biri misafir olarak oturuyor, öteki de çalışıyor. (...) Dedi ki: ‘İşçinin memleketi olmaz, iş neredeyse memleket orasıdır’(Özdamar, 2001, s. 47)]

Yazarın kendisi için daha çok insanın kendini evinde hissedebilmesi şeklinde açıklanabilen bu denge kurma durumu, aslında birçok kişi için ekonomik bir zorunluluk olarak; memleket, insanın doğduğu yer değil, doyduğu yerdir görüşüyle ilintilidir. Daha önce de bahsedildiği gibi harika bir gözlem gücüne sahip olan yazar, insanların bu durumunun da oldukça farkındadır. Emine Sevgi Özdamar, en azından kendi benliğinde kimlik, memleket, aidiyet konularındaki sorunları aşmış, dengeye ulaşmıştır. Eserlerini üretirken gözlemlerinden yararlanmış ve şahsında ulaştığı bu dengeyi eserlerine de yansıtmıştır. Almanya’da uzun sayılabilecek bir süre göçmen statüsünde yaşadıkdan sonra Alman vatandaşı olma hakkını elde etmiş ancak bu, insanların algılarında onun göçmen olduğu gerçeğini değiştirememiştir. Ama o aslında zaten, sadece göç ettiği yerde değil, göçe başladığı yerde da göçmendir. Kitapta kullandığı; “wir sind alle nur Gast auf dieser Welt...” (bu dünyada hepimiz sadece -bire- misafiriz...) cümlesi aslında onun hayat düsturudur.

Ahmet Hamdi Tanpınar ve Beş Şehir’de Vatan

Ahmet Hamdi Tanpınar 1901’de İstanbul’da doğmuştur. Çocukluğu, çoğunlukla babasının kadılığı dolayısıyla bulunduğu yerlerde, arta kalan zamanlarda da İstanbul’da geçer. Liseyi, ilk ve orta öğrenimini Sinop, Siirt, Kerkük ve Antalya gibi farklı şehirlerde tamamlar.

1918’de yüksek öğrenimine başlamak üzere İstanbul’a gelen Tanpınar, Veterinerlik Fakültesine yatılı öğrenci olarak girer. Burada bir yıl okuduktan sonra 1919’da Edebiyat Fakültesine kaydolar. Önce tarih, daha sonra felsefe öğrenimi yapmak ister. Daha önce yazılarından tanıdığı Yahya Kemal’in Edebiyat şubesinde ders verdiğini öğrenince bu hevesle edebiyat şubesine geçiş yapar. 1923’te fakülteyi bitirir. On yıl kadar sürecek edebiyat öğretmenliğine, ilk adımı Erzurum Lisesi’ne atmak suretiyle başlar. Sonra sırasıyla Konya (1925) ve Ankara (1927) liselerinde devam eder. Ankara’da iken kültür hayatında önemli bir yeri bulunan Gazi Orta Muallim Mektebinde (daha sonra Gazi Eğitim Enstitüsü olacak) edebiyat dersleri verir. 1932’de İstanbul Kadıköy Lisesi’nde öğretmenlik yapar. Yeni Türk Edebiyatı kürsüsünün ilk profesörü olarak 1939’da üniversiteye geçer. 1943–1946 yılları arasında Büyük Millet Meclisinin 6. devresinde CHP’den Maraş milletvekili olarak parlamentoya girer. 1946–1948 yıllarında Millî Eğitim Bakanlığında müfettiş olarak görev yapar. 1949’da Edebiyat Fakültesi’ndeki profesörlük görevine yeniden döner. (Bkz. Okay, 2000, s. 12-14’den aktaran Tuna, 2009, s.17-19).

1953 yılında altı ay, 1955’de üç hafta (filoloji kongresi vesilesiyle), 1959’da bir yıl kalmak üzere üç defa yurt dışına çıkan Ahmet Hamdi Tanpınar, bu sürelerin büyük bir kısmını Paris’te geçirir. Bu arada Fransa’nın diğer şehirlerini ve Belçika, Hollanda, İngiltere, İspanya, Portekiz, İtalya ve İsviçre’yi de kısa sürelerle tanımak imkânı bulur. 24 Ocak 1962 günü geçirdiği bir kalp krizi sonucu hayata veda eden yazar, İstanbul Rumeli Hisarı mezarlığında hocası Yahya Kemal’in yanında yatmaktadır (Bkz. Okay, 2000, s. 12- 14’den aktaran Tuna, 2009, s.17-19).

Beş Şehir Tanpınar’ın 1946 yılında yayınlanan deneme türündeki eseridir. Ankara, Erzurum, Konya, Bursa ve İstanbul. Yazarının hayatı da dikkate alındığında Tanpınar’ın edebiyat öğretmenliği yaptığı şehirlerin anlatıldığı bir anı kitabı gibi algılanabilir. Ancak bu şehirlerin eski sahipleri üzerine bir tarih çalışması gibi de değerlendirilebilir. Bizans, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye’sinin mimari ve zaman zaman siyasi tarihi olarak okunmaya açık bir kitaptır.

Tanpınar, kendi yazdığı önsözde eserinin konusunu: "Beş Şehir’in asıl konusu hayatımızda kaybolan şeylerin ardından duyulan üzüntü ile yeniye karşı beslenen iştiahtır. İlk bakışta birbiriyle çatışır görünen bu iki duyguyu sevgi kelimesinde birleştirebiliriz. Bu sevginin kendisine çerçeve olarak seçtiği şehirler, benim hayatımın tesadüfleridir. Bu itibarla, onların arkasında kendi insanımızı ve hayatımızı, vatanın manevi çehresi olan kültürümüzü görmek daha kolay olur." olarak ifade etmiştir (Tanpınar, 1988, s. III).

A. Hamdi Tanpınar, tarihe ve mimariye olan ilgisi nedeniyle kaleme almış olduğu Beş Şehir’de de değindiği gibi benliğini köklerinde, tarihinde, kültüründe bulan bir insandır. Kendisini bir neslin, ırkın devamı olarak görmesi, Cumhuriyet döneminde yaşayan bir Türk olarak, Osmanlı ve Selçuklu devletlerini

kastederek kendi nesli için yaptığı, “Biz iki medeniyetin yorgun çocukları...” (Tanpınar, 1988, s.94) benzetmesi de bu yüzdendir. Bu bağlamda onun için vatan tarih ve kültür birliğine sahip bir topluluk ve bu topluluğun üzerinde yaşadığı alandır.

Bugün bizim de kültürel zenginliklerimiz olarak değerlendirdiğimiz Anadolu değerleri Tanpınar için büyükannesinden dinlediği masallarla, beyitlerle benliğini oluşturan etkenler olarak karşımıza çıkarlar:

...sabahları kırıcı bir soğukta donmuş ellerimin farkında olmadığım hareketlerine şaşarak geçen bu yolculuğu hiç unutmam. Büyük anneannemin masallarıyla Kerem'den, Yunus'tan okuduğu beyitlerle, bana öğretmeye çalıştığı yıldız adlarıyla muhayyilede büyüdü hatırası pırl pırl tutuşur (Tanpınar, 1988, s.21).

İkide bir beni mahfesinin yanına çağırarak biraz sonra uzağından geçeceğimiz veya huzuruna varacağımız ebediyetin adını, varsa hikayesini söyler, Yunus'tan, Aşık Kerem'den beyitler okurdu (Tanpınar, 1988, s.22).

Anadolu'nun Romalı'nı yazmak isteyen birinin mutlaka türkülerle başvurması gerektiğini düşünmesi (Tanpınar 1988, s.105), türkülerini Anadolu'yu oluşturan birer parça gibi görmesi de yine aynı kültürel mirasın içinde bulunmaktan geçer onun için. Şiirin, inancın, sıla hasretinin, gurbet duygusunun, sevdanın... bu türkülerde en derinine rastlanacağını vurgular:

Fakat hepsi birden bize büyüdü bir ayna gibi Erzurum'u, gurbeti verirler. Bunların arasında Yayla Türküsü'nü başta sayabiliriz:

Yaz gelende, çıkam yayla başına,

Kurban olam toprağına, taşına,

Zalim felek ağı kattı aşma

Ağam, nerden aşar yolu yaylanın?

diye başlayan bu acaip, kudretli ızdırıp, hangi ümitsiz gurbetten doğmuştur? (Tanpınar, 1988, s.55).

Sözü edilen kültürel mirası oluşturan payelerden biri de inanç ve bunun davranışlara yansımalarıdır. Hatta bu davranışların kimliğimizi oluşturacak kadar benimsenmesi Beş Şehir'de Tanpınar'ın kalemiyle şu şekilde ifade bulmuştur:

Tarikat olarak Mevleviliği esas çizgileriyle Sultan Veled kurar. Fakat teşrifati, nezaketi, terbiyesi sülukun ve ayinin erkani tıpkı musiki gibi daha sonraki zamanın, Osmanlı devrinin ve biraz da İstanbul'undur. Ve şüphesiz ki kültürümüzün en yüksek tarafıdır. Bir medeniyetin çiçeği olan ve ona hiç belli etmeden şekil veren terbiye ve nezaketten, duyma şekline kadar hüviyetimizin birçok taraflarını o idare etmiştir (Tanpınar, 1988, s.100).

Bu kimliği oluşturan kültür birliği, gücünü tarihten ve yaşanmışlıklardan alır, millî benliği oluşturan bu tarih ve aynı topluma, aynı yere tek kelimeyle vatana ait olma hissi yazarın zihninde önemli bir yere sahiptir. O, kendisini ait hissettiği vatani; geçmişi ve bugünü ile bir bütün olarak düşünür. Bugün sahip olduğumuz milli şuurun ve vatana aidiyet hissini, birey olarak bizlerden bağımsız olan geçmişteki yaşanmışlıkların birer sonucu olduğu fikrindedir. Geçmişte yaşanmış ve bugün var olmayan, hayatımızdan kaybolan şeylerin ardından duyduğu üzüntüye rağmen, yeniyi karşı duyduğu iştihak/özlem, istek de bu yüzdendir.

Tıpkı Leibniz'in monadoloji felsefesinde; yaşadığımız dünyanın mümkün olan dünyaların en güzeli olduğu görüşü gibi; Tanpınar da içinde yaşanan zamanının -o anda değerli olan şeylerin değerlerini zaman içinde kazandıkları için- yaşanabilecek en iyi zaman olduğu inancındadır.

Bu bağlamda, ona göre kültürel kimliğimizi ve vatan bilincimizi oluşturan değerler de zaman içinde oluşmuştur. Bu kültürel kimliği oluşturan ve bir parçası olan geçmiş bir zaman diliminde yaşama fikri bile, yazarda; benliğinde ortaya çıkacak büyük bir kayıp izlenimi uyandırmaktadır:

Böyle bir şey için ne kadar kazanca göz yummak, benliğimden ne mühim parçaları kesip atmak lazım (Tanpınar, 1988, s.257).

Ortak tarihin kültürü, kültürün benliği ve millet olma bilincini oluşturduğu düşüncesiyle Tanpınar kültürün, kimliğin oluşmasındaki rolü konusuna ise şu şekilde değinir:

Bir kültürün asıl şerefli tarafı da onlar (zamana hükmeden gerçek saltanatlar) vasıtasıyla ruhlara değişmez renkleri giydirmesidir (Tanpınar, 1988, s.160).

Vatana dair bütün bu maneviyatın yanı sıra, vatanın Tanpınar için maddi bir yanı da vardır. Vatan kavramının onun için coğrafi bir konumu da ifade ettiği muhakkak. Kitabın (Tanpınar, 1988) değişik bölümlerinde yer alan aşağıdaki bölümler; yazarın kafasındaki Vatanın, kültür ve tarih birliği içinde yaşayan insanların oluşturduğu salt bir topluluk olmaktan daha öte bir kavram olduğunu göstermektedir:

Malazgirt Zaferinin açtığı gedikten yeni vatana giren cetlerimizin ilk fethettikleri büyük, merkezi şehirlerden biridir (s.67).

Türkiye bunu en iyi şekilde başarabilecek bir mevkide. Henüz yolun başındayız. Geniş ve hür bir vatanımız var. Milletimiz de çok kabiliyetli. (s. 66).

Sanki vatana çatısından bakıyordum (s.68).

Yeni bir vatanda bir milletin o kadar çetin şartlarda kurulduğu bu asırlarda Konya ne halde idi ve başkent sıfatıyla nasıl yaşıyor ne düşünüyordu? (s. 82).

Vatan insanın ait olduğu, gurbet ise huzursuz olduğu, kendini yabancı hissettiği topraktır Tanpınar'a (1988, s.28) göre:

Sibirya buzulları çözüldükçe, Hint cengelleri yol verdikçe hala yaşamakta oluşuna kendisi de şaşırır şaşkın bir biçare yurduna dönüyor, kurtulduğu cehennem hikayesi, insanüstü kudretini, katlanılabilecek ızdırabın büyüklüğünden alan yeni bir Odise gibi şehre yayılıyordu.

Kitaptan alınan bu bölümde de görüldüğü gibi, yazar, Vatanı, kişinin sürekli orada olmak istediği, tüm yolları oraya geri dönebilmek için kullandığı yer olarak kabul ediyor. Buna karşılık Vatan'ın dışında kalan yeri, "gurbeti" cehennem kabul edip oradan "vatan'a" dönmeyi bir kurtuluş olarak niteliyor. Ancak sonrasında yine bir toprak parçasını vatan yapan etkenlerden bahsetmeye devam ediyor.

Tıpkı Emine Sevgi Özdamar'da olduğu gibi tanıdığı insanların, ailesinin, dostlarının; yani onların yanında kendisini iyi hissettiği, kimliğini onlarla birlikteyken kazandığı insanların yanını vatan sayıyor:

'Daha şehre girmeden, Aşkale'de yattığım hanın kahvesinde esirlikten yeni dönen yanık yüzlü, tek kollu bir biçare bana, giderken bıraktığı oğlu, karısı ve anasından hiç birini, hatta evinin yerini bulamadığı için, girdiği günün akşamında şehri terk ettiğini söyledi.' (Tanpınar, 1988, s.28)

Coğrafi özelliklerin, konumların bu bütünlüğü tamamlayan teferruatlar olduğunun altını çiziyor: Ne Ziganalar'ın her dönemeçte bir kere daha şaşırtıcı olan güzelliği, ne Kop Dağı'nın ihtişamı beni peşinden sürüklemiyordu. Dekordan ziyade bu yerlerde birkaç yıl önce oynanmış kanlı oyunun tesiri altındaydım. Tiyatroda nasıl boş sahnede dekorun oyaladığı seyirci, söz başlar başlamaz bütün o teferruatı görmez olursa ben de öylece insan ızdırabı karşısında tabiat güzelliğine kayıtsızdım, yabancıydım." (Tanpınar, 1988, s.25)

Ve sözü edilen bu yabancılık hissi, insanın kendini bir vatana ait hissetmesinin ötesinde bir his olarak çıkıyor karşımıza. Aynı vatan olarak kabul edilen topraklarda bile kişinin kendisini o topluma, içinde bulunduğu topluluğa yabancı hissetmesi kitapta karşımıza şu şekilde çıkıyor:

Trene bir yığın insan bindi. Hepsinin yüzünde açık havanın, sıcak suyun izleri var. Çocukların yüzleri meyva gibi taze. Tren yavaş yavaş şehre giriyor. Yayla gecesi avının üstüne sıçramış büyük bir kuş gibi her yanı sarıyor. Dört yanını alan büyük insan kalabalığına rağmen derin bir gurbetle mummylaşmış, küçük, çok küçük bir şey oluyorum. Bir yığın seziler arasında, geniş, karanlık bir suda imişim gibi, bu su ile beraber akıyorum (Tanpınar, 1988, s.67).

Bu yalnızlık hissini sebebi hem çevresindeki insanlara hem de içinde bulunduğu mekâna karşı çektiği yabancılıktır. Tanpınar için de vatan kişinin algısına göre değişebilen mekanlar olabilir.

Bu, tıpkı Emine Sevgi Özdamar'ın sözünü ettiği "persönliche Stadt" kavramının ifade ettiği biçimde çıkıyor karşımıza. Kişilerin bir yere karşı yakınlıklarını, bağlılıklarını onların o yere karşı olan algıları, bu algıları ise kişilerin ilgi alanları, hatıraları, o an içinde buldukları ruh halleri belirliyor Tanpınar'a göre (1988):

İstanbul bu kadın için serin, berrak ve şifalı suların şehriydi. Tıpkı babam için, hiçbir yerde eşî bulunamayan büyük camilerin, güzel sesli müezzinlerin ve hafızların şehri olduğu gibi." (s.140)

Bizim nesil için İstanbul dedelerimiz, hatta babalarımız için olduğundan çok ayrı bir şeydir. O muhayyilemize sırmalı, altın işlemeli hil'atlere bürünerek gelmiyor, ne de din çerçevesinden onu görüyoruz. Bu kelimededen taşan aydınlık bizim için daha ziyade, kendi ruh haletlerimize göre seçtiğimiz, mazi hatıralarının, hasretlerin aydınlığıdır. (s.141)

Görüldüğü gibi A. Hamdi Tanpınar için Vatan her ne kadar bir toprak parçasına ihtiyaç duysa da, bunun yanında kişinin algılarında ait olduğu yeri ifade eden bir olgudur da. Ne tam olarak bir toprak parçası, ne tam olarak zihinde var olan bir muhayyiledir. Belli bir yer ve o yerde yaşayan milletin toplamıdır vatan. Vatansız bir millet olamayacağı gibi, milleti olmayan bir toprağın vatan olması da düşünülemez.

Mithat Cemal Kuntay'ın "On Beş Yılı Karşılıken" adlı şiirinin son beytindeki; "Toprak, eğer uğrunda ölen varsa vatandır" mısrasına benzer bir şekilde Tanpınar için de bir toprak parçasının üzerindeki yaşanmışlıklar ancak orayı vatan yapabilir. Ölümü bir milleti millet yapan unsurlardan biri olarak görmese de bir toprak üzerinde yaşayan insanlar arasındaki kültürel bağların varlığını, o toprağı vatan yapmadaki en önemli unsur olarak gördüğü kesindir.

Yazarların Karşılaştırılması

Yaşadıkları Dönem Açısından

Ahmet Hamdi Tanpınar, Cumhuriyet Dönemi yazarlarından biri olarak kabul edilir. 1901 yılında doğmuş, ilk gençlik yılları Kurtuluş Savaşı yıllarına denk gelmiştir. Cumhuriyet sonrası Türk Edebiyatında Kurtuluş Savaşı önemli bir yer tutar. Toplumun savaştan önce içinde bulunduğu durum, savaş esnasında yaşananlar, savaştan dönenlerin durumları birçok esere konu olmuştur. Halide Edip Adivar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Tarık Buğra, Kemal Tahir ve benzeri pek çok yazar gibi Ahmet Hamdi Tanpınar da Kurtuluş Savaşı dönemini konu edinen yazarlar arasındadır.

Savaşın hemen ardından yeni kurulan devletin, ilan edilen cumhuriyetin ilk aydınlıklarından olma yolunda ilerleyen bir gençtir. Sınırları kesin olarak yeniden çizilen bu vatanda, vatana dair umutlar beslemektedir. Bu konudaki görüşlerini de: "Henüz yolun başındayız. Geniş ve hür bir vatanımız var. Milletimiz de çok kabiliyetli. Ona, içinde kendisini gerçekleştirecek büyük, planlı bir iş hayatı açmak lazım." (Tanpınar, 1988, s.66) diyerek dile getirmiştir.

Buna karşılık Emine Sevgi Özdamar, A. Hamdi Tanpınar 61 yaşında hayata gözlerini yumduğunda 16 yaşında genç bir kızdır. O yıllar ülke için kaos denilebilecek olayların yaşandığı yıllardır. Askeri darbe yaşanmış, ülkenin başbakanı ve iki bakanı idam edilmiştir. Bütün bu yaşananların üzerine doğal olarak o yaştaki bir genç kızın ülkesi adına geleceğe umutla bakması beklenemez.

Böyle bir dönemde, bir insanın isteyebileceği en güzel şey; insanların ideolojik görüşleri yüzünden birbirlerini öldürmeyecekleri, herkesin eşitlik içinde yaşayacağı bir ülke hatta dünyadır. Bu dönem aynı zamanda 68 kuşağının da oluşum aşamasına denk gelen bir dönemdir. Her ne kadar bu kuşağın gençleri ülkemizde bazı kesimlere göre devrimci, başkaldıran anarşist, kimilerine göre terörist kabul edilse de kendi tanımlarına ya da ideallerine göre 68 kuşağı dik durmaya çalışan, eşit ve özgür insanların istedikleri gibi yaşadığı bir dünyayı kurmaya çalışan bir kuşaktı. Çünkü ilk kez o dönemde genç kızlar, "Biz satılık değiliz, bakire olarak evlenmeyeceğiz," diye bağıracaktı (Halis, 2008). Özdamar için ise bu dönem Türkiye'de üç hafta süren bir gözaltı deneyimini 68 kuşağının temsilcilerinden sayılan Mahir Çayan'ın kardeşiyle birlikte yaşadığı dönemdir. Genç adamın gözaltında üşüdüğünü düşünmüş, üstündeki hırkayı çıkarıp ona vermiştir. Ağabeyi öldürülen birinin bir sandalyenin üstünde hiçbir şey söylemeden öylece oturmasını hiç unutamaz. O an hissettiği şey merhametten başka bir şey değildir. İşte bu noktada o diğer 68'lilerden ayrılıyordu. Merhamet duygusu aşılaraq yetiştirilen bir çocuk olan Özdamar için fakir çocukların da okula gidebileceği, hastanelerin herkese parasız bakacağı, toplumda sınıf diye bir şeyin olmayacağı düşüncesi onun sosyalizmden başka bir seçeneği düşünmesine fırsat veremezdi (krş. Halis, 2008).

İşte böyle bir dönemde yetişmişti Emine Sevgi Özdamar. Bu da onun Tanpınar gibi millî duygulara önem veren biri olmasının önüne geçti ve daha çok sosyalist olmasının nedeni oldu.

Üslup Açısından

Diğer birçok Cumhuriyet dönemi yazarı gibi eserlerinde şiirsel bir üslup ve zengin bir dil kullanan A. Hamdi Tanpınar uzun cümleler konusunda uzmandır. Şiirsel bir tarzda yazılmış cümlelerin kazandığı üslubu edebi yeteneğin bir türünü olduğu kadar, beşerî kültüre ve güzel sanatlara karşı duyulan ilgi ve bu konudaki bilgiden de ileri gelmektedir. Örneğin mimari bir konudaki teknik bilgileri edebi bir tarzda sunabilmesi onun üslubunun güzel olan yanısıdır.

Uzun cümleler kullanmayı seven Tanpınar, birçok cümlede yukarıda bahsedilen benzetmelerden yaparak anlatımı kuvvetlendirmiştir (1988): "İstanbul, ya hiç sevilmmez; yahut çok sevilmiş bir kadın gibi sevilir; yani her haline, her hususiyetine ayrı bir dikkatle çıldırarak."

Yine benzer bir amaçla, birçok şairden, halk ozanından alıntılar yaparak anlatımı durağanlıktan uzaklaştırmayı başarmıştır. Bu etki atasözleri ve deyimler sayesinde de sağlanabilecek olmasına rağmen Tanpınar atasözleri ve deyim kullanmayı seçmemiştir.

Buna karşılık Emine Sevgi Özdamar; Almanca'nın yapısı uzun cümleler kurmaya Türkçe'ye göre daha elverişli olmasına rağmen kısa cümlelerden oluşan bir anlatıma gitme yolunu seçmiştir.

Atasözleri ve deyimleri A. Hamdi Tanpınar'ın aksine yoğun biçimde kullanmıştır. Ancak daha ziyade sözcüğü sözcüğüne Almancaya çevirdiği Türkçe yerel söylemleri, atasözlerini ve deyimleri kullanmıştır:

"Meine Tag auf dieser Welt sind auch gezählt..." (s. 44) (günleri sayılı olmak)

"Man sagt, die Zunge hat keine Knochen." (s. 129) (Dilin kemiği yoktur)

Atasözleri ve deyimler bir dili zenginleştiren en önemli etkenlerdendir ve kültürel kodların da en çok yansıdığı dilsel öğeler olarak karşımıza çıkarlar. Özdamar'ın Almanca yazdığı kitabında Türk kültürünü yansıtan bu dilsel öğeleri ustaca kullandığı görülür. Aynı şekilde kendisi "Türkiye'ye geldiğinde konuşurken bazı Almanca deyimleri Türkçe'ye çevirdiğinden ve bu nedenle de kendisine 'Yurt dışında mı yaşıyorsun?' sorusunun sıkça sorulduğundan söz eder." (Ekiz, 2006, s. 79)

Görüldüğü gibi yazarların edebi üsluplarını, ele aldıkları konuları belirleyen şeyler de aslında yaşayış biçimleri, yaşadıkları dönemler, hayata bakışları ve hayattan beklentileri gibi kimliklerini belirleyen şeylerin ta kendisidirler.

Sonuç

Dil kültürel kimliğin inşasında önemli bir rol oynamaktadır. Hem Alman hem de Türk kültürünü kendi varlığında birleştirmiş olan Özdamar kullandığı dil vasıtasıyla bu iki kültür arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Her dilin en üstün özelliklerinin edebiyatta tezahür ettiği düşünüldüğünde, Özdamar'ın buradan hareketle edebiyatı kendisine bir silah olarak seçtiği söylenebilir. Kültürel farklılıktan kaynaklanan kimlik, aidiyet ve vatan gibi sorunları, en azından kendisi için aştığı; kültürel ortam farklılıklarından doğan farklı gelenek, görenek, inanç ve dünya görüşlerini edebiyat şemsiyesi altında birleştirerek kimlik, vatan ya da vatansızlık (Heimatlosigkeit) sorununa bir çözüm bulabildiği açıkça görülür. Zaten bütün bu sorunların tartışılmasının dahi saçma olduğunu, edebiyatın vatani olamayacağını belirten Özdamar'a göre insan için de en öz biçimiyle vatan insanın kendisini iyi hissettiği yerdir.

Ahmet Hamdi Tanpınar için ise vatan; yaşadığı dönemin etkilerinin, benliğinde yarattığı, dünyayı algımlarken dikkat etmesi gerektiğini düşündüğü noktalardır.

Bu noktaların maddi boyutu hukuk kitaplarına göre bir vatanın birbirini tamamlayan şu dört ana unsurun bulunması ile kurulur: İnsan topluluğu (millet), toprak (ülke), devlet kudreti (hâkimiyet), siyasî teşkilatlanma (hükûmet).

Manevi boyut ise asıl önemli olan tarafıdır. Tanpınar'ın için Vatan'ın manevi boyutunu da içine alan tanımlamayı; Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1935 tarihli Parti Programı'nda yapmıştır. Bu tanıma göre: "Vatan; Türk milletinin eski ve yüksek tarihi ve topraklarının derinliklerinde varlığını muhafaza eden eserleriyle yaşadığı bugünkü siyasî sınırlarımız içerisindeki kutsal varlıktır" (Ardalı Büyükarman, s. 142).

Tanpınar'a göre vatan; yukarıda söz edilen, siyasî kültür ve tarih birliğine sahip bir millet, devlet, hükûmet; kültürel tarihi ve mimari zenginlikler gibi maddi ve manevi unsurların bir araya gelmesiyle oluşan yerdir. Buna göre de kısaca 'Vatan'ın Özdamar için insanın iç dünyası ile, Tanpınar için ise mekân ve kültürel değerler ile ilgili olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Aytaç, G. (1983). *Çağdaş Alman edebiyatı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Boyacı, İ. (2010). Pazarkaya örneğinde göçmen türk aydınının kimlik problemi ve bu problemin çözümü. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(2), 878-896.
- Ardalı Büyükarman, D. (2008). Vatan kavramının türk tiyatrosu edebiyatındaki seyri üzerine bir inceleme. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15(37), 127-145.
- Danışman, J. (2008). *Edebiyatın vatanı dünyadır*. Röportaj. <https://p.dw.com/p/FYK6> adresinden erişildi.
- Ekiz, T. (2006). *Almanca yazan Türklerde metinlerarasılık*. Ankara: Çankaya Üniversitesi Yay.
- Halis, M. (2008): *Darbeler anadiline küstürdü*. <http://arsiv.sabah.com.tr/2008/12/06/ct/haber,EECFBD8C735646D6A2AD2476CD1E4AB1.html> adresinden erişildi.
- Özdamar, E. S. (2001). *Der Hof im Spiegel*. Köln: Kiepenheuer&Witsch.
- Pazarkaya, Y. (2006). *Nur um der Liebenden Willen dreht sich der Himmel*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Tanpınar, A. H. (1988). *Beş Şehir*. İstanbul: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları.
- Topçu, H. (2009). Avrupa ve Amerikada Türk Edebiyatı. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(1), 701-734.
- Tuna, H. (2009). *Huzur Romanının anlam bilgisi açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Zengin, E. (2010). Türk- Alman Edebiyatına Tarihsel Bir Bakış ve Bu Edebiyata İlişkin Kavramlar. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12(12), 329-349.